

מקשה תיעשה המנורה

פרשתנו פותחת את סדרת הפרשיות הקשורות בהקמת המשכן. מלבד הציווי הכללי של "וַעֲשׂוּ לִי מִקְדָּשׁ וְשֹׁכְנֹתֵי בְתוֹכָם", מוזכרים ציוויים מפורטים של "כלי" המשכן. בין מוני המצוות קיימת אי הסכמה מסוימת במנין מצוות אלו. הרמב"ם ב"ספר המצוות" (מצוה כ) מונה מצוה אחת: "לבנות בית עבודה בו יהיה ההקרבה והבערת האש תמיד ואילו יהיה ההליכה והעליה לרגל והקבוץ בכל שנה". אין הוא מונה ברשימת המצוות שלו את כלי המשכן. בסיום מצוה כ הוא כותב: "וכבר התבאר דיני מצוה זו בכללה כלומר בנין המקדש ותבניתו ובנין המזבח ודינו במסכתא מחוברת לזה והיא מסכת מדות. וכן התבאר תבנית המנורה והשולחן ומזבח הזהב ומקומם בהיכל בגמרא מנחות". מכאן ניתן להסיק שלפי הרמב"ם המצוה לבנות בית עבודה כוללת גם את ה"כלים"; בנין המזבח ודינו, תבנית המנורה והשולחן ומזבח הזהב. במצוה לג הרמב"ם מונה: "שנצטוו הכהנים ללבוש בגדים מיוחדים לכבוד ולתפארת ואז יעבדו במקדש והוא אמרו יתעלה ועשית בגדי קדש לאהרן אחיך לכבוד ולתפארת", ועל כך משיג הרמב"ן:

"כתב הרב שנצטוו הכהנים ללבוש בגדים לגדולה וכבוד... והנה זו עם פשיטותה בכתוב ואריכות התורה בביאורה לא ראיתי לבעל ההלכות (בה"ג) שימנה אותה אבל מנה בלאוין (אות סח) מחוסר בגדים ששימש. ודעתו זאת לומר דכיון דאין בלבישת בגדים שלא בשעת העבודה שום מצוה אינו אלא הכשר העבודה שאם עבד בפחות מהן או ביותר תפסל עבודתו. והנה הוא חלק ממצוות העבודה אם עבד בהן. ואם היינו מונין זה מצוה היה ראוי שתמנה מצוות בגדי לבן ביום הכיפורים מצוה אחרת, כמות זה כן מות זה. וכן ראוי למנות בגדי כהן גדול מצוה ובגדי כהן הדיוט מצוה שנית. אבל כולן חלקים מחלקי העבודה המצווה ממנו יתברך בימים הנאמרים בהן וכבר נתבאר (שרש יב) שאין מונים חלקי המצוות. ולכן לא נמנה אנחנו עשיית השולחן והמנורה והמזבח מצוה מפני שנצטוונו לשום לחם לפני ה' תמיד, וצוה אותנו בהכשר העבודה הזאת שהיא לשום אותו בשלחן מתואר... וצונו יתברך בהדלקת הנר לפניו וסדר לנו שתהיה ההדלקה הזו במנורת זהב משקלה ועניינה כן וכן, והנה הם תשמישי קדושה. ולא הוכשר בעיני הטעם שכתב בו הרב שאמר (מצוה כ) שהם חלק מחלקי המקדש. לפי שאין הכלים חלק מן הבית אבל הם שתיים מצוות ואינן מעכבות זו את זו ומקריבין בבית אף על פי שאין בו כלים אלו. ולכן אצלי עשיית הארון והכפורת לשום שם העדות תמנה מצוה בפני עצמה... והנה היא מצוה מכלל המצוות הקיימות לדורות. וכמו שמנה הרב משא הארון כן באמת תמנה עשיית מצוה מכלל מצוות עשה לפי שהיותו מצוה קיימת לנו. ועוד שאם נעלה על דעתנו חס ושלום שיאבד או שישבר מצוה לעשותו כמדה הראשונה לשום שם לוחות העדות כי בכך נצטוונו. והנה מכל מקום היא מצוה מיוחדת בפני עצמה אינה הכשר מצוה אחרת כמנורה והמזבחות והשולחן. וכן הבגדים כדעת בעל ההלכות אינם אלא להכשר העבודות שנצטוונו בהן אבל אהרן עליו השלום היה לובש אותם כמקיים גזירת מלך שגזר עליו לעבוד בהם לא היה מתענג בלבישתם להתפאר ולהתעטר ביופים ולא להתימר (להתיהר) בכבודם. ואמנם דעת הרב בבגדים ובקידוש יותר מחוורת למנותם גם בכלל מצוות עשה כי בעבודתם מקיים מצוה מוסיף על השתמר מן הלאו."

רמב"ן מסכים באופן עקרוני שאין למנות את כלי המקדש כמצוות בפני עצמן למעט עשיית הארון והכפורת לשום שם העדות שהיא תימנה מצוה בפני עצמה כיון שהיא מצוה מיוחדת בפני עצמה אינה הכשר מצוה אחרת כמנורה והמזבחות והשולחן. לא אכחד שקשה לי להבין את החילוק שבין הארון לשאר הכלים, מדוע עשייתו נחשבת מצוה בפני עצמה, ואילו שאר הכלים הם רק בבחינת הכשר מצוה. ואכן והרמב"ם אינו מסכים לכך ואינו מונה אף עשיית ארון בכלל המצוות. את שיטת הרמב"ם הסביר בספר "מעין החכמה":

"ונראה להליץ בעד הרמב"ם שתכלית עשיית המקדש הוא שיהיה ארון הברית קבוע במקומו להשרות שכינתו בתוכו, כצוואת דוד לשמה בנו (דברי הימים א, כב יט): ובנו את מקדש ה' האלקים להביא את ארון ברית ה', ולכן אין למנות בנין המקדש ועשיית ארון לשתי מצוות."

האדמו"ר מסוכצ'וב בשו"ת "אבני נזר" (סימן תנד) משתמש בסברא זו כדי להסביר מדוע הרמב"ם אינו מונה את מצוות יישוב ארץ ישראל במנין המצוות:

"אך התיירץ הנכון מה שכתב בספר מעיין החכמה... הביא פסוקים מדברי קבלה המורים שתכלית בית המקדש לצורך ארון וכפורת, על כן אין למנותם לשתי מצוות, ומנה בית המקדש שהיא מצוה לעצמה והוא לצורך ארון וכפורת."

זה עצמו נראה לי הטעם בענין ישיבת א"י. דמצוות החרם תחרימם היא כדי שאנחנו נשב בארץ, שהרי יהושע שלח פרגמטוטין מי שרוצה לפנות יפנה... על כן לא נמנה החרם תחרימם וישיבת א"י לשתיים, ומנה רק מצוות החרם תחרימם. והרמב"ן לטעמיה שמנה עשיית ארון וכפורת... על כן מנה גם ישיבת א"י וזה פשוט."

אמנם, הרב ישראל ("ארץ חמדה" שער א סימן ד) מערער על הקביעה שמצוות החרם תחרימם היא כדי שאנחנו נשב בארץ, ומביא ראיות שחובה לאבדם בכל מקום שנמצאם, ולכן הוא דוחה את דברי האבני נזר. נחזור לענייננו: גם אם לא ברור לנו ההבדל בין הארון לשאר הכלים, נראה שיש ייחוד דווקא במנורה. להבנת הנקודה נציג שאלה: מי עשה את המנורה? שאלה מוזרה לכאורה, שכן פרק לו (פרשת "ויקהל") פותח בקביעה: "וַיַּעַשׂ בְּצֶלְאֵל אֶת הָאָרֹן". בהמשך בפס' ז נאמר: "וַיַּעַשׂ אֶת הַשֻּׁלְחָן", ובפסוק יז: "וַיַּעַשׂ אֶת הַמִּנְחָה זֶהָ טָהוֹר מִקְשָׁה עֲשֵׂה אֶת הַמִּנְחָה" - הרי שבצלאל הוא שעשה את המנורה, כפי שעשה את שאר כלי המשכן. אלא שהענין אינו פשוט כלל ועיקר. אמנם במדרש במדבר רבה (טו / ז) הדרשה מתאימה לפסוק שבצלאל הוא זה שעשה את המנורה:

"ר' לוי בר רבי אומר: מנורה טהורה ירדה מן השמים. שאמר לו הקב"ה למשה: ועשית מנורת זהב טהור. אמר לו: כיצד נעשה אותה? אמר לו: מקשה תיעשה המנורה. ואף על פי כן נתקשה משה, וירד ושכח מעשיה. עלה ואמר: רבוני, כיצד נעשה אותה? אמר לו: מקשה תיעשה המנורה. ואף על פי כן נתקשה משה וירד ושכח. עלה ואמר: רבוני, שכחתי אותה. הראה לו למשה, ועוד נתקשה בה. אמר לו (הקב"ה): וראה ועשה - עד שנטל מנורה של אש והראה לו עשייתה, ואף על פי כן נתקשה על משה. אמר לו הקב"ה: לך אצל בצלאל והוא יעשה אותה, ואמר לבצלאל ומיד עשה. התחיל תמה (משה) ואמר: אני כמה פעמים הראה לי הקב"ה ונתקשתי לעשותה, ואתה שלא ראית עשית מדעתך. בצלאל - בצל א-ל היית עומד כשהראה לי הקב"ה עשייתה. ולפיכך כשחבר ביהמ"ק נגנזה המנורה, וזה אחד מחמשה דברים שנגנזו: הארון והמנורה והאש ורוח הקדש והכרובים. וכשישוב הקב"ה ברחמי ויבנה ביתו והיכלו, הוא מחזיר למקומו לשמח את ירושלים."

במדרש תנחומא (פרשת שמיני פסקא ח) אנו מוצאים דעה שונה:

"שלשה דברים נתקשו למשה והראם לו הקב"ה באצבע, ואלו הן: מעשה המנורה והירח והשקצים. מעשה המנורה כיצד היה? שבשעה שעלה משה והיה הקב"ה מראה לו בהר היאך יעשה את המשכן, כיון שהראה לו הקדוש ברוך הוא מעשה המנורה נתקשה בה משה. אמר לו הקב"ה: הרי אני עושה אותה לפניך. מה עשה הקדוש ברוך הוא? הראה לו אש לבנה ואש אדומה ואש שחורה ואש ירוקה ועשה מהן את המנורה גביעה כפתוריה ופריחיה וששת הקנים, והוא אומר לו: כך וכך עשה אותם שנאמר (במדבר ח): וזה מעשה המנורה - מלמד שהראה לו הקדוש ברוך הוא באצבע את המנורה. ואעפ"כ נתקשה בה הרבה משה לעשותו. מה עשה הקב"ה? חקקה על כף ידו של משה ואמר לו: וראה ועשה בתבניתם - כשם שחקקתיה על כף ידך. ואעפ"כ נתקשה בה משה ואמר: מקשה תיעשה המנורה - כלומר מה קשה לעשות. אמר לו הקב"ה: השלך את הזהב לאש והמנורה תיעשה מאליה שנאמר: מקשה תיעשה המנורה. כתיב תיעשה - מעצמה תיעשה. מלמד שנתקשה לו המנורה והראה לו הקב"ה באצבע שנאמר זה."

לפי דרשה זו המנורה למעשה נעשתה מאליה, ואם כבר מישוהו (אנושי) מעורב בעשייתה, זהו משה שהשליך את הזהב לאש וכך נעשתה המנורה. במסכת מנחות (דף כט ע"א) מופיעה דעה שלישית:

"תניא רבי יוסי ברבי יהודה אומר: ארון של אש ושלחן של אש ומנורה של אש ירדו מן השמים וראה משה ועשה כמותם, שנאמר: וראה ועשה כתבניתם אשר אתה מראה בהר."

ולפי זה, משה, בידיו ממש, עשה את המנורה. אמנם בהמשך הסוגיה מופיע בשם תנא דבי רבי ישמעאל ביטוי המזכיר את דברי התנחומא דלעיל: "שלשה דברים היו קשין לו למשה עד שהראה לו הקב"ה באצבעו ואלו הן מנורה וראש חדש ושרצים. מנורה דכתיב וזה מעשה המנורה", אולם בסוגיה לא מופיע סיום הסיפור כפי שהובא בתנחומא, וניתכן בהחלט לפרש שאחרי שהראה לו הקב"ה באצבעו את מעשה המנורה - משה ידע איך לעשותה. רש"י בפרשתנו מפרש:

"תיעשה המנורה - מאליה. לפי שהיה משה מתקשה בה, אמר לו הקב"ה: השלך את הככר לאור והיא נעשית מאליה. לכך לא נכתב תעשה."

[במהדורת "תורת חיים" מביא המגיה גירסא: תיעשה המנורה - מלא, היינו רש"י מדגיש את האות י' במילה תיעשה, בניגוד לתעשה. על מסורת כתיבת המילה - בהמשך]. מדברי רש"י משתמע לכאורה שהוא בחר בפרוש השני שהובא לעיל שמקורו במדרש תנחומא, שהמנורה נעשתה מאליה ללא מעשה משה כלל. אמנם המהר"ל ב"גור אריה" דרך אחרת עימו. הוא מבין את התנחומא באופן שונה:

"בתנחומא בפרשת בהעלותך... שהראה הקב"ה באצבע, לפי שנתקשה בה. ומשמע דכאשר הראה לו המנורה, היה עושה המנורה, דאם לא כן מה היה מועיל לו המראה אשר הראה לו באצבע אם לא היה יכול לעשות? וכן משמע בפרק הקומץ רבה (מנחות כט): 'ג' דברים נתקשה בהם משה עד שהראה לו הקב"ה באצבע'. ומשמע כשהראה באצבעו לא היה מתקשה.

ויש לומר דודאי צריך להראות למשה עד שידע והבין תבנית המנורה, ואז היה מתחיל במעשה המנורה, ונעשית מאליה. ומכל מקום היה צריך למעשה משה, כי לישראל צוה לעשות אותה, ולא שתהיה לגמרי על ידי מעשה ה'. ולפיכך היה צריך להבין תבנית המנורה, דאם לא כן איך יתחיל לעשות, וכאשר התחיל לעשות - גמר ה' על ידו. וכל הפעולות שבאים מלמעלה צריך שיעשה האדם למטה, ואף קריעת ים סוף שהיה מעשה ה', כתיב: 'ואתה הרים מטך ובקעהו', וכן כל הניסים במצרים על ידי משה היו."

לשיטתו אין מחלוקת בין הסוגיה במסכת מנחות לתנחומא, ועל פי שני המקורות משה עשה משהו והקב"ה סייעו. לפי המהר"ל זהו עיקרון בסיסי: כל הפעולות שבאים מלמעלה צריך שיעשה האדם למטה, וכאשר התחיל לעשות גמר ה' על ידו. כך היה במכות מצרים ובקריעת ים סוף.

[כיוון שבמנורה עסקין אפשר לקשר רעיון זה לחנוכה. נס פך השמן מתבסס על העובדה שנמצא שמן להדליק בו באופן חלקי (יום אחד או אפילו פחות מכך) והוא דלק שמונה ימים. אין ספק שלא ייבצר מהקב"ה ליצור שמן יש מאין ולהדליק בו, אלא שאז לא היה בכך שום מעשה אדם שהוא חיוני להדלקת הנרות. אלא החשמונאים התחילו והקב"ה המשיך].

אלא שעדיין יש להקשות על האמור (בפרק לו) שבצלאל הוא שעשה את המנורה ולא משה. אמנם מעשה בצלאל נזכר במפורש רק על הארון: וַיַּעַשׂ בְּצַלְאֵל אֶת הָאֲרוֹן, ואילו ביחס לשולחן ולמנורה נאמר רק וַיַּעַשׂ. וכתב על כך רבינו בחיי שם:

"ידוע כי הארון היה מקודש שבכל הכלים שהוא משכן התורה ועל כן הזכיר במעשה הארון את בצלאל בשמו שהיה מלא רוח אלקים בחכמה בתבונה ובדעת, ועוד שהיה הארון צריך כוונה שיעשה על כוונתו, ובשאר הכלים שלא הזכיר בהם בצלאל כלל אלא שהזכיר בכל אחד ויעש סתם חזר אל כל חכם לב ולכל אחד מן החכמים העושים במלאכה שהזכיר."

ולפי זה לא בצלאל בהכרח עשה את המנורה. אולם דחוק לומר שאם לא בצלאל עשה אלא משה, הדבר לא ייזכר בכתוב. ואולי במנורה בצלאל עזר למשה לעשות פעולת התחלה קטנה, והקב"ה סייעו (והפרוש טוב אם אין טוב ממנו).

מה הקושי הגדול שבעשיית המנורה? חזקוני מפרש באופן פשוט:

"ומה שנתקשה בה היינו למדת גובהה שהרי לא נתן שיעור למדת גובהה כמו לשאר כלי המשכן."

אלא שאם כך, המדרשים המדברים על שכחות מרובות של משה אינם מתיישבים על הלב. ה"כלי יקר" מתייחס לקושי טכני וגם לקושי רוחני-רעיוני:

"והיה ענין קשוי זה לפי שנעשית מחתיכה אחת, על כן היה צריך במלאכה זו עזר אלקי והיה דומה כאילו נעשית מאליה כי לא חלי ולא מרגיש גברא דמריה סייעיה.

ועל צד הרמז נראה לי, ששלוש פרשיות סמוכות אלו; ארון, שלחן, מנורה, כוללים כל הצלחות האדם בעולם הזה ובעולם הבא; כי הארון נזכר תחילה לפי שהוא מדריך את האדם לבא לידי שלימותו... ע"י זאת התורה אשר אורח ימים בימינה לעולם שכולו אורח ועושר וכבוד בשמאלה בעולם הזה. והנה בפרשת הארון לא נזכר כי אם עצם המעשה אשר יעשה האדם אבל לא נזכר שם שום תשלום גמול... אבל מכל מקום אעפ"י שהוא לא יצפה אל תשלום גמול אחר מכל מקום סוף הכבוד לבא והקב"ה אינו מקפח שכר כל בריה בעולם הזה ובעולם הבא. על כן הזכיר מיד אחר מעשה הארון שני הגמולים כסדר הווייתן:

הגמול הראשון - הנה בא רמז במצות השולחן וכל כליו, כי ממנו יוצא השפע לכל העולם וכולם זוכין מן שלחן גבוה...

ואחר מעשה השולחן הזכיר מעשה המנורה, כי בזכות המנורה יזכה אל השכר הרוחני לעולם הבא... ותהיה עליית הנשמה מאליה כעליית נרות הללו... אמנם מה שתעלה הנפש למקור חוצבה זהו דבר טבעי אל הנשמה, ואין זה בדרך פלא אם לא ימנעו העונות מלעלות אז תעלה מאליה, כמו שיסוד הרוח והאש עולה למעלה מאליו אם אין לו איזה מונע כך רוח בני האדם העולה היא למעלה מאליה אם לא יעכבו עליה העונות... ואולי מטעם זה נתקשה משה במעשה המנורה, כי השכר הרוחני לעולם הבא קשה על שכל אנושי לציירו כי עין לא ראתה אלקים זולתך, עד שהראה לו הקב"ה באצבע שנאמר וזה מעשה המנורה כי בציור של סתם מנורה זו הראה לו אות על השכר האחרון דוגמת מעשה המנורה אשר רשפיה רשפי אש שלהבת יה עולה מאליה כדרך שנתבאר."

בכותרת עיונונו ציטטנו את הפסוק בכתוב מלא: **תִּיעָשֶׂה הַמִּנּוֹרָה**. על גלגולה של מסורת כתיבה זו כותב אבן עזרא:

"ראיתי ספרים שבדקום חכמי טבריה ונשבעו חמשה עשר מזקניהם ששלוש פעמים הסתכלו כל מלה וכל נקודה וכל מלא וכל חסר והנה כתוב יו"ד במלת תיעשה. ולא מצאתי ככה בספרי ספרד וצרפת ומעבר לים."

ומחרה מחזיק אחריו הבלשן בעל "מנחת שי":

"יש מחלוקת גדולה בספרים משנים קדמוניות אם מלה זאת חסר יו"ד או מלא כי בהעתק הללי כתוב תיעשה, בספר מוגה ירושלמי תעשה חסר יו"ד... ואור תורה הכריע דמלא יו"ד הוא שכן מצא בתוספות על התורה ובמאירי גם ראה מסרה מדויקת כתיבת יד... וכבר העידו חכמי בורגוש על הרמ"ה ז"ל שכן עשה מעשה וכתבו בספרו מלא."

בפועל, ברוב ספרי התורה היום הכתיב הוא מלא ורק במעט ספרים (תימנים בעיקר) הכתיב הוא חסר. לולא דמסתפינא הייתי מציע, שמכיון שבכתיב חסר (היות שהתורה ניתנה ללא ניקוד) אפשר בטעות לקרוא **תִּיעָשֶׂה**, רצו בעלי המסורה להדגיש ביותר את העשייה מאליה, ולכן הכניסו כתיב מלא.

לעילוי נשמת
חיה רחל דבורה בת משה ז"ל
נפטרה י' אדר תש"ן
ת.נ.צ.ב.ה.

קבלת דפי פרשת שבוע בדואר אלקטרוני: irdavid@zahav.net.il

הערות, תגובות ותרומות ניתן להפנות לרב שמעון גולן, ח.ד. 2119 אפרת, טל' 02/9931950

גיליון זה מוקדש לע"נ בני אפרת שנפלו במערכות ישראל